

Some Issues of Ethnogenetic Research

Akram KULDASHEV¹

Uzbekistan State University of World Languages

ARTICLE INFO

Article history:

Received August 2024

Received in revised form

10 August 2024

Accepted 25 September 2024

Available online

15 October 2024

Keywords:

Language development,
synchrony,
diachrony,
principle of historicism,
historical category,
comparative-historical
linguistics,
ethnogenetic research,
history of language,
history of society,
sociolinguistics.

ABSTRACT

The article is devoted to the study of one of the current problems of modern linguistics, namely the role and place of historicism in the study of the functional aspect of language. It attempts to analyze existing points of view regarding the nature of existing problems and concepts on the issues of expanding and narrowing the functional aspect of various historical factors. According to many linguists, the anthropocentric paradigm has pushed aside the ethnogenetic direction in linguistics as an outdated direction where people no longer find anything new in the language of science. The article proves that this erroneous view arose as a result of the fact that the history of some European languages, such as English, German, French and Spanish, has been studied in great detail, and that there is nothing that can present a new view, fact or new aspect of linguistic units. But many issues related to the ethnogenetic direction have not yet been studied in other languages, and this is precisely what prevents linguists from understanding the real depth of the problem and the volume of questions that arise due to insufficient knowledge of the theoretical and practical foundations of this direction in other languages. This is explained by the fact that purely practical goals of studying languages, as it were, showed the meaninglessness of a deep study of the structure of the language being studied, i.e. the utilitarian approach led to a shift in values in the study of languages and peoples.

2181-3701/© 2024 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol2-iss5-pp147-152>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Doctor of Philological Sciences (DSc), Associate Professor of Uzbekistan State University of World Languages Tashkent, Uzbekistan.

Etnogenetik tadqiqotlarning ayrim masalalari

Kalit so'zlar:

Til taraqqiyoti,
sinxroniya,
diaxroniya,
istorizm tamoyili,
tarixiy kategoriya,
qiyosiy tarixiy tilshunoslik,
etnogenetik tadqiqotlar,
til tarixi,
jamiyat tarixi,
sotsiolingvistika.

ANNOTATSIYA

Maqola zamonaviy tilshunoslikning dolzarb muammolaridan biri, ya'ni tarixshunoslikning tilning funksional jihatini o'rganishdagi o'rni va rolini o'rganishga bag'ishlangan. Turli tarixiy omillarning funksional jihatining kengayishi va qisqarishiga oid mavjud muammolar va tushunchalarning mohiyatiga oid mavjud nuqtai nazarlarni tahlil qilishga harakat qiladi. Ko'pgina tilshunoslarning fikricha, antropotsentrik paradigma, go'yo tilshunoslikdagi etnogenetik yo'nalishni eskirgan yo'nalish sifatida chetga surib qo'ygan, bu erda odamlar fan tilida yangi hech narsa topa olmaydilar. Maqolada bu noto'g'ri qarash ingliz, nemis, fransuz va ispan kabi ba'zi Yevropa tillari tarixining har tomonlama chuqur o'rganilganligi natijasida yuzaga kelganligi va hech qanday yangi qarashni taqdim eta olmaydigan hech narsa yo'qligi ta'kidlanadi, fakt yoki til birliklarining yangi jihati.

Ammo etnogenetik yo'nalish bilan bog'liq ko'plab masalalar hali boshqa tillarda o'rganilmagan va aynan shu narsa tilshunoslarga muammoning haqiqiy chuqurligini va nazariy va amaliy asoslarni etarli darajada bilmaslik tufayli yuzaga keladigan savollar ko'lamini tushunishga to'sqinlik qilmoqda. bu yo'nalish boshqa tillarda.

Bu tillarni o'rganishning sof amaliy maqsadlari o'rganilayotgan tilning tuzilishini chuqur o'rganishning ma'nosizligini ko'rsatganligi bilan izohlanadi, ya'ni. utilitar yondashuv tillar va xalqlarni o'rganishda qadriyatlarining o'zgarishiga olib keldi.

Некоторые вопросы этногенетических исследований

Ключевые слова:

развитие языка,
синхрония,
диахрония,
принцип историзма,
историческая категория,
сравнительно-
историческое
языкознание,
этногенетические
исследования,
история языка,
история общества,
социолингвистика.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена одной из актуальных проблем современной лингвистики – роли и значению историзма в исследовании функционального аспекта языка. В ней предпринимается попытка проанализировать существующие точки зрения на природу ключевых проблем и понятий, связанных с расширением и сужением функционального аспекта под влиянием различных исторических факторов. Многие лингвисты считают, что антропоцентрическая парадигма отодвинула этногенетическое направление в языкознании на второй план, рассматривая его как устаревшее и лишенное потенциала для новых открытий. Этот ошибочный взгляд возник, вероятно, из-за того, что история некоторых европейских языков, таких как английский, немецкий, французский и испанский, изучена настолько детально, что считается, будто они уже не могут предложить новых

фактов, взглядов или аспектов в изучении языковых единиц. Однако многие вопросы, связанные с этногенетическим направлением, остаются недостаточно изученными в отношении других языков. Это препятствует глубокому пониманию проблемы и ограничивает объем знаний, необходимых для решения теоретических и практических задач в этой области.

Такое положение дел объясняется тем, что сугубо практическая ориентация в изучении языков сделала углубленное исследование их структуры на первый взгляд бессмысленным. Утилитарный подход к изучению языков и культур привел к смещению ценностей, что, в свою очередь, отрицательно сказалось на понимании народов и их языков в контексте исторических и этногенетических факторов.

Tillar tarixini ilmiy o'rganish 19-asrning birinchi choragida paydo bo'lgan. Keyin tilshunoslar lingvistik materialni solishtirish orqali til belgilarining tarixiy yaqinligi, umumiyligi va farqini aniqlashga kirishdilar.

To'g'ri, tillar ilgari taqqoslangan, ammo keyin har qanday tillar, ularning munosabatlaridan qat'i nazar, taqqoslash uchun olingan. Ammo keyin umumiy xulosalar chiqarish – umumlashtirish va tizimlashtirish mumkin emas edi.

Keyin har qanday so'zlar, hatto o'zlashtirilgan so'zlar ham taqqoslash ob'ekti bo'lib xizmat qildi. Grammatik tuzilmani taqqoslash tadqiqot doirasidan tashqarida qoldi.

Tarixiy asosga ega bo'lmagan tillarni bunday qiyoslash til tarixini o'rganishda hech narsa bera olmadi.

B.A. Serebrennikov shunday yozgan:

“Parchalanish, konsolidatsiya va yo'q bo'lib ketish til rivojlanishini tavsiflovchi uchta asosiy jarayondir”.

Bitta til oilasidagi bu jarayonlar ma'lum xronologik ketma-ketlikda sodir bo'lishi mumkin, bu esa turli til guruhlarini shakllantirishga olib keladi. Bu, masalan, hind-evropa oilasida Boltiqbo'yi, slavyan, german, kelt, eron va boshqa tillarning mavjudligini tushuntiradi, ular o'z navbatida kichikroq bo'linmalarga bo'linadi.

Bitta manbadan kelib chiqqan tillarda umumiy so'zlar va shakllarning mavjudligi bizga ularning asl shakllarini yoki arxetiplarini gipotetik tarzda aniqlashga imkon beradi.

Bu arxetiplar yoki yulduzchali shakllar, marristlar juda noto'g'ri munosabatda bo'lishgan, hech qanday jirkanch narsani anglatmaydi.

Tarixni hisobga olmasdan til faktlarini solishtirishning kognitiv qiymati minimaldir. Faqat vaqt sinovidan o'tgan materialgina tarixni o'rganishda kuchli vositaga aylanishi mumkin.

Tilshunoslik tarixi til fanining etnogenetik jihatini o'rganishga qarashlar va yondashuvlar bilan to'la. Demak, masalan, A. Shleyxer tildagi o'zgarishlarni til tarixi deb hisoblamaydi, balki ularni uning o'sishi deb biladi. Neogrammatiklar, shuningdek, tilning o'zgarishi uning tarixi emas, deb hisoblashgan va shuning uchun neogrammatiklar lingvistik tadqiqotlarda istorizm tamoyilini etakchi tamoyil sifatida qabul qilganlar.

Neogrammatik oqimning vakili Hermann Pol 1880-yilda “Til tarixining tamoyillari” kitobini nashr etdi. Ushbu kitob hali ham fanning ushbu sohasida tengsiz deb hisoblanadi. Bizning fikrimizcha, bu kitobni faqat tilshunoslik klassiklarining ayrim asarlari bilan solishtirish mumkin, masalan, V. fon Gumboldtning “Farqlar haqida...” va

F. de Sossyurning “Umumiy tilshunoslik kursi”. ularning dunyo tilshunosligining keyingi rivojlanishidagi oʻrni va taʼsirini hisobga olgan holda.

Tilning tuzilishining shakllanishi koʻp jihatdan uning rivojlanishining ichki qonuniyatlari harakati bilan belgilanadi. Har bir oʻziga xos tilda rivojlanishning ichki qonuniyatlari har xil boʻlsa-da, tafakkurning umumiyligi, nutq apparati va psixologik jarayonlarning tuzilishi, turli tillarda tovushlardagi oʻxshash oʻzgarishlarning paydo boʻlish imkoniyati tufayli istisno qilinmasa ham. va grammatik tuzilishning tipologik bir jinsli hodisalari. Biroq, konvergenstsiyalar deb ataladigan bu oʻxshash hodisalar, baʼzan hech qanday bosqichli ketma-ketlikni hosil qilmaydi.

Tilning ichki qonuniyatlarining tabiati koʻp jihatdan har bir aniq tilning moddiy resurslarining umumiy toʻplamining tabiatiga bogʻliq. Turli tillar, shubhasiz, dunyoning turli burchaklarida paydo boʻlgan. Ushbu tillarning har biri oʻziga xos tuzilmani ishlab chiqdi. Turli tillarda fikrlarni ifodalash uchun ishlatiladigan tuzilmalar va umuman olganda, moddiy vositalarning miqdori boshidanoq bir bosqichli rivojlanishning har qanday imkoniyatini istisno qildi.

Tilning ichki qoliplari (fonetik oʻzgarishlar, urgʻuning siljishi, tovushlarning kombinativ va oʻz-oʻzidan oʻzgarishi; har xil grammatik assotsiatsiyalar, analogiyalar, qayta guruhlanishlar; boshqa soʻzlarning maʼnosiga qarab assotsiatsiyalar natijasida soʻzlarning maʼnolarini qayta koʻrib chiqish) turli tillarda. dunyoning ajoyib xilma-xilligi bor.

Shunday qilib, qiyosiy usul haqiqatning quyidagi haqiqatda mavjud boʻlgan obʼektiv faktlariga asoslanadi:

1. tovush majmuasining har bir konkret tilda biror narsa yoki hodisaga berilganiga qaramay, umumiy qonun sifatida barcha tillarga taalluqli boʻlgan tovush majmuasining tabiati bilan u ifodalagan maʼno oʻrtasida zaruriy va uzviy bogʻliqlikning yoʻqligi;

2. moddiy jihatdan bogʻlangan soʻz va shakllarning bir manbadan kelib chiqishi.

3. turdosh tillarning bir manbadan kelib chiqish imkoniyati;

4. turli tillar va bir til tizimining turli tarkibiy qismlarining notekis rivojlanishi;

5. tovush oʻzgarishlarining qonuniyatlari.

Qiyosiy tarixiy metod asos boʻlgan bu faktlar xolis va inkor etib boʻlmaydi.

Marristlarning qariyb oʻttiz yil davomida qilgan ushbu qoidalarni rad etishga boʻlgan barcha urinishlari hech qanday natijaga olib kelmadi. Bu qiyosiy tarixiy metodning kuchli va hayotiylikidan dalolat beradi.

Agar turli tarixiy sabablarga koʻra dastlab umumiy tilning qismlari bir-biri bilan aloqasini yoʻqotsa, vaqt oʻtishi bilan notekis rivojlanish tufayli ajratilgan til birliklari turli xil belgilarga ega boʻladi: ularning baʼzilarida oldingi holat yanada kuchliroq saqlanib qoladi; boshqalarda – kamroq; har birida turli fonetik qonunlar ishlay boshlaydi.

Bu maktabning atoqli namoyandasi B. Delbryukning quyidagi soʻzlari bu maktabga xosdir. “XIX asrda tilshunoslik falsafiy davrdan tarixiy davrga kirdi”.

Tilshunoslikning tarixiylik tamoyili hukmron boʻlgan yana bir yoʻnalishini N.Ya.ning taʼlimoti deb atash mumkin. Marra.

Yuqoridagilarni umumlashtirib, xulosa qilishimiz mumkinki, tarixshunoslik tamoyili tilshunoslikning fan sifatida shakllanishi va rivojlanishida ulkan rol oʻynagan.

Ammo biz biron bir tadqiqotni tarixiy deb atay olmaymiz, hatto unda tadqiqotchi oʻz maqsadlari uchun tarix faktlariga murojaat qilsa ham. Olim aniq tarixiy faktlardan aniq til muammolarini hal qilishga oʻtadigan, muallif tomonidan tizimli yondoshuv malakali qoʻllanilgan asarlarni faqat tarixshunoslik tamoyilidan foydalangan holda oʻrganish deb ataymiz.

Ammo bunday vaziyatda ham vaqt o'tishi bilan sinxron tilshunoslar diaxroniyaning asosiy tamoyillarini unutib qo'yishadi va shu bilan u yoki bu davrdagi tilshunoslikning asosiy tamoyillarini qayta ko'rib chiqish zaruriyatini tug'diradi. Demak, masalan, o'zbek tilida "mol" so'zi mavjud bo'lib, a) "sigir, chorva", b) "tovar, mulk" ma'nosini bildiradi. Tilshunoslar bu so'z arab tilidan olinganligini tushuntirishga moyil bo'lib, bu so'z "mulk" degan ma'noni anglatadi – mol-mulk.

Ammo boshqa tomondan, bu so'z "Qadimgi turkiy lug'at"da qoramol, sigirni bildiruvchi so'z sifatida mustahkamlangan. N.Ya. Marr va undan keyin V.D. Arakinning fikricha, bu so'z O'rta Osiyo arab xalifaligiga bo'ysunuvchi hududlar tarkibida bo'lgan asrlarda arab tilidan o'zlashtirilgan. Ularning yozishicha, "xachir" arabchada "pul" degan ma'noni anglatadi va keyinchalik xachir va mal o'rtasida teskarilik yuz bergan. Ammo, bizningcha, bu mutlaqo to'g'ri gap emas, chunki asosiy mashg'uloti chorvachilik bo'lgan odamlar har kuni foydalanadigan narsalarni bildiruvchi so'zni qarzga olishlari shart emas.

Boshqa tomondan, "u>o, u>a" takror tovushlari turkiy tillarda umuman uchramaydi, ayrim shevalarda uchrasa, ular tizimli xususiyatga ega emas, tasodifiy hodisa sifatida qaraladi.

Bu diaxronik tilshunoslikning hukmron yo'nalishi, roli va mavqeining asosiy qoidalarini ikki marta qayta ko'rib chiqishga to'g'ri kelgan XX asrdagi vaziyat edi.

Bu birinchi marta 1950-yilda, N.Ya.ning ta'limotlari qayta ko'rib chiqilganda sodir bo'ldi. Marra. Ikkinchi marta bu 1957-yilda "Tillarni tarixiy o'rganishda sinxron tahlil va aloqalar" nomi ostida sodir bo'ldi.

Bu muhokamalarda ko'plab muammolar muhokama qilindi, ko'plab yechimlar taklif qilindi va tilshunoslikni fan sifatida yanada rivojlantirish bo'yicha yangi vazifalar belgilandi.

19–21-asrlarda amalga oshirilgan diaxronik tadqiqotlarni yuzaki qayta ko'rib chiqish va tahlil qilish til hodisalarini o'rganishga tarix faktlari va materiallarini jalb qilishning quyidagi asosiy tamoyillarini, aniqrog'i, etnogenetik tadqiqot tamoyillarini aniqlashga imkon berdi:

- 1) Determinizm tamoyili;
- 2) izchillik tamoyili;
- 3) Sabab-oqibat tamoyili;
- 4) Uzviylik tamoyili;
- 5) Uzluksizlik tamoyili;
- 6) Tasodifiylik printsiplari;
- 7) Integratsiya tamoyili;
- 8) Differentsiallik tamoyili;
- 9) Immanentlik tamoyili.

Ushbu ro'yxatdan ettinchi va sakkizinchi tamoyillar, ya'ni. integratsiya va differentsiatsiya ba'zan printsiplar sifatida emas, balki tendentsiyalar sifatida qabul qilinadi. Lekin shunga qaramay, agar biz "tamoyil" tushunchasini til tahlili jarayonining asosiy, asosiy tushunchasi deb hisoblasak, tendentsiya tushunchasi bu tamoyilga nisbatan tur tushunchasi sifatida harakat qilishini kuzatganimizda.

Agar ushbu tamoyillarga qisqacha ta'rif beradigan bo'lsak, ular shunday ko'rinadi.

– Determinizm ma'lum bir kichik guruh yoki tillar guruhida sodir bo'ladigan tilning o'zgarishi guruh yoki kichik guruhning barcha a'zolariga ta'sir qilishini anglatadi, boshqacha aytganda, tilning o'zgarishi muqarrar. Til yaqin tillar orasida sodir bo'ladigan o'zgarishlardan tashqarida turolmaydi.

– Mustahkamlik deganda tildagi o'zgarishlar qat'iy ketma-ketlikda sodir bo'lishini bildiradi, idiolekt → sosiolekt → dialekt → til → tillar kichik guruhi → tillar guruhi → tillar oilasi. O'zgarishlar belgilangan ketma-ketlikda sodir bo'ladi va bu o'zgarishlar hech qanday havolaga ta'sir qilmaydi.

– Sabablilik tamoyili deganda barcha til o'zgarishlarining qandaydir sababga ega bo'lishini, hech qanday o'zgarish sababsiz sodir bo'lmasligini bildiradi.

– Uzlüksizlik printsipli sifatida til o'zgarishlari zanjirning eng kichik bo'g'inidan tortib, eng katta halqasigacha butun zanjirni qamrab olishini bildiradi. Masalan, proto-tilda yoki proto-tilda biz kashf etgan lingvistik xususiyat barcha havolalarda topiladi, ya'ni. uzluksizligi saqlanadi.

– Davomiylilik printsipli sifatida til o'zgarishi hech qanday o'zgarishsiz va uzilishlarsiz sodir bo'lishini anglatadi. Ular doimiy ravishda sodir bo'ladi.

– Tasodifiylilik printsipli sifatida til rivojlanishiga ba'zan mutlaqo kutilmagan, tizimli bo'lmagan omillar ta'sir qilishi mumkinligini anglatadi. Bularga diniy yo'nalishdagi o'zgarishlar, urush, ishg'ol va boshqalar kabi ijtimoiy omillar kiradi. Natijada, til juda ta'sirli o'zgarishlarga uchraydi. Masalan: Norman istilosi ingliz tilining qiyofasini o'zgartirdi.

– Immanentlik tamoyili sifatida tildagi o'zgarishlar til ichidagi omillar, tilning ichki tuzilishi ta'sirida yuzaga kelishini bildiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абаев В.И. Об историзме в описательном языкознании. В. О соотношении синхронного анализа и исторического изучения языков. – М.: Изд. Наука, 1960. – 240 с.
2. Мэпп Н.Я. Избранные труды по языкознанию. – М.: Наука, 1948. – 450 с.
3. Мещанинов И. Глоттонический процесс и программа стадийности. – Изд. АН. ОЛЯ. – 1941, №3. – С. 8-14.
4. Баскаков Н.А. Алтайская семья языков и её изучение. – М.: Наука, 1981. – 304 с.
5. Сумбатзаде А.С. Азербайджанцы – этногенез и формирование народа. – Баку, 1990. – 304 с.
6. Философская энциклопедия. – М.: СЭ, 1983. – 900 с.
7. Дельбрюк Б. Введение в изучение индоевропейских языков. – В кн.: Хрестоматия по истории языкознанию. – М.: Учпедгиз, 1956. – С. 177-187.
8. Серебренников Б.А. Принципы описания языков мира. – М.: Наука, 1976.
9. Qo'ldashev A.M. Tilshunoslikda tarixiylik tamoyili. /Monografiya. – Toshkent, 2020. – 296 bet.